

تأمین اجتماعی و بازنشستگی در ایران

مؤلف

دکتر مهدی کرباسیان

شرکت سهامی انتشار

کرباسیان، مهدی، ۱۳۵۲-
تأمین اجتماعی و بازنشستگی در ایران / مؤلف مهدی کرباسیان. - تهران: شرکت سهامی
انتشار، ۱۳۸۴.

۱۸۴ ص: جدول. نمودار.

ISBN 964-325-173-x

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا.

کتابنامه: ص ۱۸۲-۱۷۹.

۱. بازنشستگی — ایران. ۲. تأمین اجتماعی. ایران. ۳. سازمان تأمین اجتماعی —
صندوق بازنشستگی. الف. سازمان تأمین اجتماعی. ب. عنوان.
HQ ۱۰۶۳/۲/۹ ک۴ الف / ۳۰۶/۳۸۰۹۵۵
کتابخانه ملی، ایران ۸۴-۱۵۹۳۱ م

تأمین اجتماعی و بازنشستگی در ایران

مؤلف: دکتر مهدی کرباسیان

ناشر: شرکت سهامی انتشار

چاپ اول: ۱۳۸۴

چاپخانه حیدری — ۱۰۰۰ نسخه

۱۹۵۰ تومان

شرکت سهامی انتشار

WWW.ENTESHARCO.com

E-mail: info@entesharco.com

○ دفتر مرکزی: خیابان جمهوری اسلامی، نرسیده به میدان بهارستان، جنب خیابان ملت، شماره ۱۰۲

کدپستی: ۱۱۴۳۹۶۵۱۱۸، تلفن: ۳۳۱۱۴۰۴۴، ۳۳۹۰۴۵۹۲، فاکس: ۳۳۹۴۸۸۶۲

فهرست مطالب

۷	فهرست جداول
۸	فهرست نمودارها
۹	مقدمه
	فصل اول - مبانی نظری تأمین اجتماعی
۱۵	۱-۱- مقدمه
۱۷	۲-۱- ساختار نظری نظامهای تأمین اجتماعی
۱۷	۱-۲-۱- نظام جاری یا ارزیابی سالانه
۱۹	۲-۲-۱- نظام اندوخته گذاری
۲۱	۳-۲-۱- نظام چند رکنی
۲۸	۳-۱- شناخت و ارزیابی عوامل کارکردی
۳۷	۴-۱- بررسی کاربرد نظامهای تأمین اجتماعی در ایران
	فصل دوم - تحلیل تطبیقی
۴۹	۲-۱- مقدمه
۵۴	۲-۲- کشورهای توسعه یافته
۶۲	۳-۲- کشورهای در حال توسعه
۶۵	۴-۲- کشورهای در حال گذار
۶۸	۵-۲- اصلاحات در نظامهای تأمین اجتماعی
۶۹	۲-۵-۱- پیر شدن جمعیت و تأثیر آن بر صندوق بازنشستگی
۷۱	۲-۵-۲- خصوصی سازی صندوقهای بازنشستگی
۷۳	۲-۵-۳- جهانی سازی و بازارهای رقابتی کار
۷۴	۲-۵-۴- طرحهای حمایت اجتماعی تکمیلی
۷۵	۲-۵-۵- اهداف اصلی اصلاحات بازنشستگی

فصل سوم - نظام تأمین اجتماعی در ایران

- ۱-۳-۱- مقدمه ۸۵
- ۲-۳-۲- مرور تاریخی ۸۷
- ۱-۲-۳- قانون بیمه های اجتماعی کارگران ۸۸
- ۲-۲-۳- تصویب قانون تأمین اجتماعی ۸۹
- ۳-۲-۳- ساختار کنونی تأمین اجتماعی در ایران ۹۰
- ۳-۳- سازمان تأمین اجتماعی ۹۱
- ۱-۳-۳- ساختار سازمانی سازمان تأمین اجتماعی ۹۲
- ۲-۳-۳- وظایف ۹۴
- ۳-۳-۳- گروه های تحت پوشش ۹۵
- ۴-۳-۳- منابع درآمدی ۹۶
- ۴-۳- چالشهای پیش رو ۹۶

فصل چهارم - عملکرد اقتصادی و اجتماعی سازمان تأمین اجتماعی و صندوق بازنشستگی آن

- ۱-۴-۱- مقدمه ۱۰۳
- ۲-۴- پوشش جمعیتی ۱۰۴
- ۳-۴- درآمدها و هزینه های سازمان تأمین اجتماعی ۱۰۹
- ۴-۴- بررسی مسائل مربوط به عدم توازن مالی صندوق ۱۱۲
- ۱-۴-۴- عوامل اقتصادی و جمعیتی ۱۱۲
- ۱-۴-۴-۱- تأثیر رشد دستمزدها و تورم بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۱۲
- ۲-۴-۴-۱- تأثیر نسبت وابستگی بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۱۵
- ۲-۴-۴-۲- عوامل قانونی و اجرایی ۱۱۷
- ۱-۴-۴-۲- تأثیر سن بازنشستگی و حداقل ۱۰ سال سابقه پرداخت حق بیمه بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۱۷
- ۲-۴-۴-۲- تأثیر قانونی بازنشستگی پیش از موعد بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۲۰
- ۳-۴-۴-۲- تأثیر تغییر ضریب مستمری بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۲۵
- ۴-۴-۴-۲- تأثیر بدهی دولت بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۲۷
- ۵-۴-۴-۲- تأثیر سقف دستمزد مشمول حق بیمه بر عدم توازن مالی صندوق بازنشستگی ۱۳۲
- ۳-۴-۴- عوامل نهادی و سازمانی ۱۳۴

- ۱۳۴ ۴-۳-۱- عدم پرداخت حق بیمه براساس درآمدهای واقعی و تأثیر
آن برعدم توازن مالی صندوق بازنشستگی
- ۱۳۹ ۴-۳-۲- عدم کفایت بازده سرمایه‌گذاری و تأثیر آن برعدم توازن
مالی صندوق بازنشستگی

فصل پنجم - ویژگیهای فردی و شرایط اقتصادی - اجتماعی بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی

- ۱۴۵ ۵-۱- مقدمه
- ۱۴۷ ۵-۲- داده ها
- ۱۴۷ ۵-۳- ویژگیهای فردی مستمری بگیران
- ۱۴۷ ۵-۳-۱- ساختار سنی مستمری بگیران
- ۱۴۸ ۵-۳-۲- جنسیت
- ۱۴۹ ۵-۳-۳- نوع بازنشستگی
- ۱۴۹ ۵-۳-۴- تعداد افراد تحت تکفل
- ۱۵۱ ۵-۳-۵- سابقه خدمت
- ۱۵۲ ۵-۳-۶- سابقه پرداخت حق بیمه
- ۱۵۳ ۵-۳-۷- آخرین حقوق پیش از بازنشستگی
- ۱۵۳ ۵-۴- شرایط اقتصادی - اجتماعی مستمری بگیران سازمان تأمین اجتماعی
- ۱۵۳ ۵-۴-۱- رابطه بین نوع بازنشستگی و آخرین مبلغ مستمری
- ۱۵۶ ۵-۴-۲- سایر منابع درآمدی
- ۱۵۸ ۵-۴-۳- وضعیت مالکیت
- ۱۵۹ ۵-۴-۴- هزینه های مواد غذایی مستمری بگیران
- ۱۶۲ ۵-۴-۵- هزینه پوشاک

فصل ششم - نتیجه گیری و پیشنهادات

- ۱۶۷ ۶-۱- نتیجه گیری
- ۱۶۸ ۶-۲- پیشنهادات
- ۱۶۸ ۶-۲-۱- پیشنهادات ساختاری
- ۱۷۰ ۶-۲-۲- پیشنهادات سازمانی
- ۱۷۰ ۶-۲-۳- پیشنهادات مرتبط با مسائل اقتصادی
- ۱۷۲ ۶-۲-۴- پیشنهادات مرتبط با مسائل سیاسی
- ۱۷۳ ۶-۲-۵- پیشنهادات مرتبط با مسائل قانونی و اجرایی

پیوستها

- ۱۷۷ نمودار سازمانی سازمان تأمین اجتماعی
- ۱۷۹ کتابشناسی

فهرست جداول

صفحه	جدول	
۲۷	۱-۱- میزان حساسیت نسبت به ریسک های اصلی	
۴۳	۱-۲- توزیع حق بیمه به موجب قانون سال ۱۳۵۴	
۴۴	۱-۳- توزیع حق بیمه به تفکیک نوع تعهدات	
۷۸	۲-۱- الف- ویژگیهای مشترک و متفاوت نظامهای بازنشستگی در کشورهای پیشرفته	
۷۹	۲-۱- ب- ویژگیهای مشترک و متفاوت نظامهای بازنشستگی در کشورهای در حال توسعه	
۸۲	۲-۱- ج- ویژگیهای مشترک و متفاوت نظامهای بازنشستگی در کشورهای در حال گذار	
۹۴	۳-۱- توزیع کارکنان سازمان تأمین اجتماعی - سال ۱۳۸۱	
۱۱۰	۴-۱- درآمد سازمان تأمین اجتماعی به تفکیک منبع	
۱۱۱	۴-۲- هزینه های سازمان تأمین اجتماعی به تفکیک نوع هزینه	
۱۱۴	۴-۳- حداقل دستمزد بیمه شدگان و نرخ تورم	
۱۱۶	۴-۴- شمار بیمه شدگان و بازنشستگان تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی	
۱۱۸	۴-۵- حداقل سن بازنشستگی در چند کشور منتخب	
۱۲۰	۴-۶- شمار بازنشستگان دارای ۱۰ سال سابقه پرداخت حق بیمه	
۱۲۲	۴-۷- شمار و هزینه سالانه بازنشستگان	
۱۲۴	۴-۸- شاخصهای مربوط به بازنشستگی پیش از موعد در یک دوره ۵ ساله	
۱۲۴	۴-۹- بار مالی تخمینی ناشی از اجرای قانون بازنشستگی پیش از موعد	
۱۲۷	۴-۱۰- مستمری بازنشستگی بر مبنای ضرایب $\frac{1}{30}$ و $\frac{1}{35}$	
۱۳۰	۴-۱۱- مطالبات حق بیمه سازمان تأمین اجتماعی از دولت و کارفرمایان وابسته به دولت	
۱۳۱	۴-۱۲- ارزش حال مطالبات حق بیمه سازمان تأمین اجتماعی از دولت و کارفرمایان وابسته به دولت	
۱۳۳	۴-۱۳- سقف دریافتی های مشمول حق بیمه و حداقل دستمزد بیمه شدگان	

- ۱۳۶-۴-۱۴- شمار بیمه شدگان تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی و میانگین دستمزد سالانه آنان
- ۱۳۸-۴-۱۵- مقایسه درآمدهای بالقوه و بالفعل از محل حق بیمه
- ۱۴۲-۴-۱۶- سرمایه گذاری سالانه و درآمد حاصل از آن
- ۱۵۳-۵-۱- حقوق و مزایای بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی قبل از بازنشستگی
- ۱۵۵-۵-۲- رابطه بین مبلغ مستمری بازنشستگی و نوع بازنشستگی
- ۱۵۵-۵-۳- رابطه بین جنسیت و میزان آخرین مستمری بازنشستگی
- ۱۵۹-۵-۴- وسیله نقلیه شخصی بازنشستگان

فهرست نمودارها

- نمودار/ صفحه
- ۴-۱- جمعیت تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در مقایسه با کل جمعیت
- ۴-۲- جمعیت تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در مقایسه با جمعیت شهرنشین
- ۴-۳- شمار بیمه شدگان تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی
- ۴-۴- رشد بیمه شدگان سازمان تأمین اجتماعی
- ۴-۵- شمار مستمری بگیریان و بازنشستگان تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی
- ۴-۶- رشد مستمری بگیریان و بازنشستگان
- ۵-۱- ساختار نسبی بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی
- ۵-۲- بیمه شدگان شاغل در کارگاههای تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی به تفکیک جنس
- ۵-۳- سابقه خدمت بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی
- ۵-۴- آخرین سطح مستمریهای بازنشستگی
- ۵-۵- منبع درآمد ثانوی بازنشستگان سازمان تأمین اجتماعی
- ۵-۶- حقوق یا دستمزد دریافتی بازنشستگان از محل اشتغال مجدد
- ۵-۷- میانگین هزینه ماهانه نان
- ۵-۸- میانگین هزینه ماهانه برنج
- ۵-۹- میانگین هزینه ماهانه گوشت
- ۵-۱۰- میانگین هزینه ماهانه پوشاک
- ۵-۱۱- درصد میانگین ماهانه درآمد مصروف برای مواد غذایی و پوشاک

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

بشر در طول تاریخ همواره در پی بدست آوردن امنیت فردی و اجتماعی بوده است. دردنیائی پر از تلاطم و تهدیدهای گوناگون، افراد تلاش می‌نمایند خود و بستگان خود را در مقابل انواع خطرات اجتماعی و اقتصادی که زندگی آنان را بویژه در دوران پیری مورد تهدید قرار می‌دهد محافظت نمایند. درچنین شرایطی، نظامهای تأمین اجتماعی نقش بسیار حساسی در تأمین امنیت رسمی و قانونی برای نیروی کار فعال و همچنین بازنشسته جامعه به عهده دارند.

نظام تأمین اجتماعی شامل مجموعه‌ای از اهداف، اصول، نهادها، برنامه‌ها و سازوکارهای اجرایی مرتبط و پیوسته بهم است که هدف نهائی آنها فراهم آوردن امنیت اجتماعی و اقتصادی برای اقشار فعال و بازنشسته جامعه و خانواده‌ها و بازماندگان آنها می‌باشد. دراین مفهوم، تأمین اجتماعی بخش غیرقابل تفکیکی از پیشرفت اقتصادی، توسعه پایدار، عدالت اجتماعی، حفظ کرامت انسانی، هویت ملی و همبستگی هر جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد.

ازدیگر اهداف نظامهای تأمین اجتماعی کاهش فقر، تعدیل نابرابری‌های درآمدی از طریق بهبود سازوکارهای توزیع مجدد درآمد و در نهایت محافظت

شهروندان از خطرات اجتماعی و اقتصادی، بخصوص در دوران سالمندی و بازنشستگی می‌باشد. بدیهی است که اهمیت این اهداف ممکن است بسته به شرایط و اوضاع و احوال اجتماعی و اقتصادی در کشورهای مختلف متفاوت باشد، لیکن امروزه دولتها و سیاستگذاران در سراسر دنیا به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه پایدار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی رابطه بسیار نزدیکی با گستره پوشش و کیفیت و کارآئی خدمات تأمین اجتماعی دارد.

در جمهوری اسلامی ایران بحث تأمین اجتماعی و فراهم آوردن رفاه برای بازنشستگان و اقشار نابرخودار، ریشه در آموزه‌های دین مبین اسلام و باورهای مذهبی دارد که همواره برابری و توزیع عادلانه‌تر امکانات را مورد تأکید قرار داده‌اند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، توسعه رفاه، فقرزدائی، رفع محرومیت از دسترسی به نیازهای اولیه و تأمین اجتماعی برای همگان به عنوان یکی از اهداف مهم اقدامات دولت در بخش اجتماعی مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. در اصل ۲۹ قانون اساسی برخورداری از تأمین اجتماعی از لحاظ بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کارافتادگی، بی‌سرپرستی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبتهای پزشکی به صورت بیمه، به عنوان حقی همگانی شناخته شده و دولت مکلف گردیده است طبق قوانین از محل درآمدهای عمومی و درآمدهای حاصل از مشارکت مردم، خدمات و حمایت‌های مالی فوق را برای کلیه شهروندان تأمین نماید.

هرچند که در ایران خانواده به عنوان واحد بنیادین اجتماعی و منبع مراقبت و حمایت‌های غیررسمی هنوز تا حدود زیادی جایگاه خود را حفظ کرده است، اما در عین حال بر اثر تحولات جمعیتی و اقتصادی و روند پرشتاب شهرنشینی و صنعتی شدن در چندین دهه اخیر و همچنین پیر شدن جمعیت، نیاز به حمایت‌های رسمی تأمین اجتماعی به شدت فزونی گرفته و نقش و مسئولیت دولت و دستگاه‌های ذیربط به عنوان تأمین کنندگان اصلی بیمه‌های اجتماعی بیش از پیش اهمیت یافته و به همین علت شناخت علمی نارسائی‌ها و انجام اصلاحات ساختاری در نظام تأمین اجتماعی نیز به صورت یکی از پیش شرط‌های توسعه پایدار، ضرورتی هرچه تمامتر پیدا کرده است.

کتابی که اینک در دسترس خوانندگان گرامی قرار دارد، پژوهشی است دربارهٔ عملکرد اقتصادی و اجتماعی صندوق بازنشتگی سازمان تأمین اجتماعی، یعنی بزرگترین و قدیمی‌ترین نهاد تأمین اجتماعی کشور که یک دوره ۲۰ ساله را پوشش می‌دهد و در آن عوامل موثر بر منابع و مصارف سازمان تأمین اجتماعی در دوره مذکور و نیز وضعیت و شرایط اقتصادی و اجتماعی بازنشتگان تحت پوشش این سازمان به عنوان دو هدف اصلی پژوهش، با استفاده از اطلاعات و آمار مربوط به دوره فوق، مورد بررسی و ارزیابی علمی قرار گرفته است. در این چارچوب سازمان تأمین اجتماعی به عنوان یک نهاد اقتصادی تلقی شده است که مأموریت، وظایف و تعهدات قانونی خاصی به عهده دارد. در مباحث مختلف کتاب کوشش شده است ضمن بررسی تحولاتی که امروزه در جهان در زمینه تأمین اجتماعی جریان دارد، تصویری روشن و مستند از منابع، هزینه‌ها، محدودیتها و عوامل موثر بر مشکلات مالی سازمان تأمین اجتماعی و پیامدهای آن برای شرایط زیستی بازنشتگان ارائه شود.

کتاب در شش فصل تدوین گردیده است. فصل اول به بررسی مبانی و مباحث نظری تأمین اجتماعی اختصاص دارد و در آن نظامها و برنامه‌های مختلف تأمین اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته و در قسمت پایانی فصل نیز امکان کاربرد آنها در محیط ایران مورد نقد و ارزیابی واقع شده است.

فصل دوم به بررسی تطبیقی اختصاص یافته و در آن نظامهای اجرایی در کشورهای مختلف در قالب کشورهای در حال توسعه، توسعه یافته و در حال گذار مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

در فصل سوم، نظام تأمین اجتماعی در ایران و ساختار و سیر تحول سازمان تأمین اجتماعی به عنوان مهمترین ارائه دهنده خدمات و حمایتهای تأمین اجتماعی در کشور، کانون بررسی را تشکیل می‌دهد.

فصل چهارم، به بررسی عملکرد اقتصادی و اجتماعی سازمان تأمین اجتماعی در یک دوره ۲۰ ساله پرداخته و عوامل اصلی بازدارنده را که موجب مشکلات

اقتصادی کنونی سازمان مذکور شده است، شناسایی و مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

فصل پنجم به بررسی آماری وضعیت اجتماعی- اقتصادی بازنشستگان تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی اختصاص دارد و در آن ابتدا خصوصیات فردی و سپس شرایط زندگی و معیشتی آنان مورد مطالعه قرار گرفته است.

فصل ششم از دو بخش تشکیل گردیده است، بخش اول شامل نتیجه گیری از مباحث مختلف کتاب است و بخش دوم حاوی پیشنهادات و توصیه های مربوط به انجام اصلاحات به منظور رفع نارسائی ها و تنگناها در نظام تأمین اجتماعی ایران می باشد.

امید است این کتاب که در نوع خود اثری جدید در حوزه بررسی های علمی مربوط به تأمین اجتماعی است بتواند به سهم خود مورد استفاده کارشناسان، سیاستگذاران، دانشجویان و سایر علاقمندان به مسائل امور اجتماعی و اقتصادی کشورمان واقع شده و از این رهگذر تلاش صرف شده برای تألیف و انتشار آن مأجور گردد.

بدون تردید آگاه ساختن نویسنده از نظرات و پیشنهادات سازنده خوانندگان ارجمند مورد استقبال و موجب امتنان خواهد بود.

مهدی کرباسیان